

МЕТОДИКА ОЦІНКИ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Постановка проблеми. Проблема утворення сприятливого клімату в підприємницькому середовищі щодо економічної безпеки підприємств набуває сьогодні особливого значення, стає вирішальним чинником, що визначає перспективи розвитку підприємства та економічного розвитку в цілому. Економічна безпека – це характеристика, що будується на взаємовідносинах системи і середовища як зовнішнього, так і внутрішнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи оцінки рівня економічної безпеки підприємства знайшли своє відображення в наукових працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як: А. Ткаченко, В. Прохорова, С. Ілляшенко, Н. Реверчук, Г. Швиданенко, Е. Олейнікова, Д. Ковальова, О. Барановський, М. Бендиків, Д. Задорожній, В. Духов, Т. Сухорукова та інші. Згадані праці мають високу науково-теоретичну й практичну цінність, оскільки надають категоріальний і методологічний апарат та окреслюють основні напрями подальших наукових досліджень у цій сфері з метою поглиблення та всебічного розвитку розуміння економічної безпеки як однієї з фундаментальних категорій економічної науки.

На сьогодні немає досліджень, спрямованих на вирішення засобів та підходів щодо забезпечення економічної безпеки, з урахуванням особливостей діяльності сільськогосподарських підприємств. Це й зумовило актуальність та потребу в оцінюванні економічної безпеки підприємств та створенні механізму їх розвитку у жорстких умовах існування.

Постановка завдання. Метою дослідження є розробка методики оцінки рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема оцінки економічної безпеки різних рівнів економіки в останній час набула актуальності. Однак, не дивлячись на велику зацікавленість вітчизняних і закордонних вчених щодо вирішення цієї проблеми, слід зазначити, що більшість розробок присвячених державному або регіональному рівню, тоді як питання оцінки економічної безпеки підприємств є досить відкритим. Так, тривають дискусії у спектрі функціональних складових економічної безпеки підприємства та складі оціночних критеріїв складових економічної безпеки.

Для розробки методики оцінки рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств використаємо сучасний концепційний підхід та проведемо її за алгоритмом, який представлено на рис. 1.

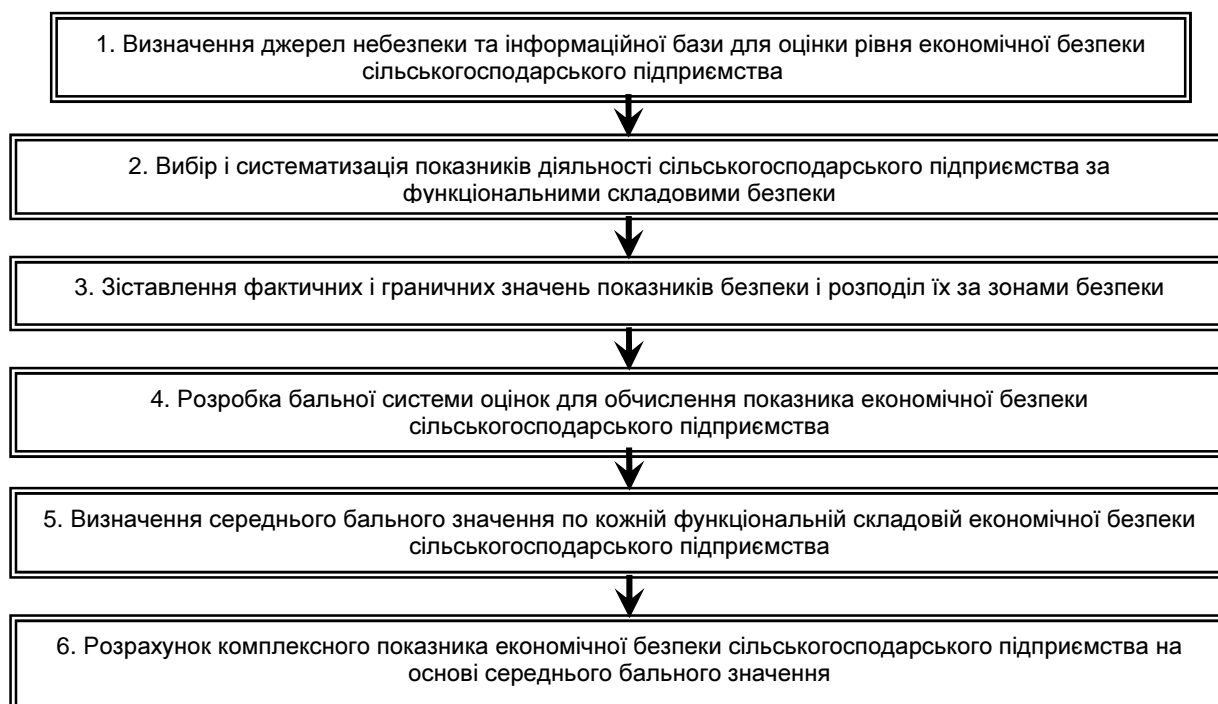

Рис. 1. Алгоритм оцінки рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств
Джерело : на основі [1]

Із рис. 1. видно, що запропонований алгоритм має шість етапів і дозволяє всебічно оцінити економічну безпеку сільськогосподарських підприємств за допомогою комплексного показника.

На першому етапі визначаються джерела небезпеки та інформаційна база для проведення дослідження.

На другому етапі серед показників, які характеризують господарську діяльність підприємства, визначаються індикатори, які стосуються безпеки підприємства, а також порядок їх обчислення. Дані показники систематизуються за функціональними складовими економічної безпеки підприємства.

На третьому етапі граничні значення показників економічної безпеки сільськогосподарських підприємств порівнюються з фактичними значеннями. Для економічної безпеки підприємства дуже важливі не стільки самі показники, як їхні граничні значення. За допомогою граничних значень визначаються рівні безпеки. В економічній літературі [2] пропонується розподіл на рівні абсолютно безпечної, безпечної, достатньо безпечної, небезпечної. Від правильності встановлених порогових значень показників залежить значення комплексного показника безпеки.

На четвертому етапі створюється бальна система, що дозволяє привести значення різних показників до порівняльної форми.

Прийнято, що оцінки показників, що характеризують економічну безпеку, коливаються в діапазоні від 0 до 1, залежно від відхилення від граничної величини. Виходячи із цього, країна, регіон або підприємство з погляду економічної безпеки можуть класифікуватися за 4-ма групами: 1) абсолютно безпечні, коли головна характеристика дорівнює 1; 2) безпечні - 0,7 - 0,9; 3) достатньо безпечні - 0,5-0,6; 4) небезпечні - 0-0,4.

Якщо розмір відхилення фактичного значення від граничного більше 100%, то даному показнику дається оцінка в 0 балів. У випадку коливання розміру відхилення від 0 до 100% для кожних 10% відхилення від граничної величини бальна оцінка знижується на 0,1 бала [8].

На п'ятому етапі визначається середнє бальне значення функціональних показників безпеки підприємства ($ПБ_{к.сер.}$).

Середнє бальне значення функціональних складових безпеки підприємства ($ПБ_{к.сер.}$) визначається за формулою:

$$ПБ_{к.сер.} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n БЗ_{к.i.}, \quad (1)$$

де $ПБ_{к.сер.}$ – середнє бальне значення показника k -ї функціональної складової економічної безпеки;

$БЗ_{к.i.}$ – бальне значення показника k -ї функціональної складової економічної безпеки;

n – кількість використовуваних показників функціональних складових безпеки.

На шостому етапі враховується значущість функціональних складових безпеки і розраховується комплексний показник економічної безпеки підприємства.

$$КПБ = \sum_{к=1}^m ПБ_{к.сер.} \times d_{к}, \quad (2)$$

де $d_{к}$ – питома вага значущості k -ї функціональної складової економічної безпеки підприємства, причому $\sum d_{к} = 1$;

m – кількість функціональних складових економічної безпеки підприємства [8].

При дослідженні проблем забезпечення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств необхідно використовувати такі основні складові, як фінансова, техніко-технологічна, кадрова, екологічна, інформаційна, силова, правова, ринкова.

Кожна із наведених складових економічної безпеки підприємства характеризується власним змістом, набором функціональних критеріїв і способами забезпечення.

Ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств у ринковій економіці обумовлюється багато в чому станом його фінансів, що і приводить до необхідності розгляду проблем забезпечення фінансової безпеки підприємства. Навіть за досить високої прибутковості бізнесу недостатня увага до проблем фінансової безпеки підприємства може призвести до того, що суб'єкт господарювання стане об'єктом ворожого поглинання. Під час оцінки рівня забезпечення фінансової складової економічної безпеки аналізують:

–фінансову звітність і результати роботи підприємства (платоспроможність, фінансову незалежність, структуру й використання капіталу та прибутку);

–конкурентний стан підприємства на ринку (частку ринку, якою володіє суб'єкт господарювання, рівень застосовуваних технологій і менеджменту);

–ринок цінних паперів (підприємства-оператори та інвестори цінних).

Індикаторами фінансової безпеки підприємства є граничні значення таких показників: коефіцієнта покриття, коефіцієнта автономії, фінансового левериджа, коефіцієнта забезпеченості відсотків до сплати, рентабельності активів, рентабельності власного капіталу, середньозваженої вартості капіталу, показника розвитку компанії, показників диверсифікованості, темпів зростання прибутку, обсяг продажів, активів, співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості тощо.

За допомогою перерахованих коефіцієнтів можна одержати об'єктивну інформацію про фінансову діяльність підприємства.

Так, на думку С. Н. Ілляшенка оцінку фінансової безпеки підприємства необхідно здійснювати на основі аналізу його фінансової стійкості [5]. При даній методиці оціночними показниками будуть наступні:

$\pm E_c$ – надлишок (+) або нестача (-) власних оборотних коштів, необхідних для формування запасів та покриття витрат, пов'язаних з господарською діяльністю підприємства;

$\pm E_m$ – надлишок (+) або нестача (-) власних оборотних коштів, а також середньо- та довгострокових кредитів і позик;

$\pm E_n$ – надлишок (+) або нестача (-) загальної кількості оборотних коштів.

Показники фінансової стійкості розраховуються за формулами:

$$\pm E_c = E_c - Z, \quad (3)$$

$$\pm E_m = (E_c + K_n) - Z, \quad (4)$$

$$\pm E_n = (E_c + K_n + K_t) - Z, \quad (5)$$

де Z – сума запасів;

E_c – сума власних оборотних коштів підприємства;

K_m – середньо- і довгострокові кредити та позики;

K_t – короткострокові кредити і позики.

За допомогою значень оціночних показників можна виділити області фінансової стійкості та визначити рівні фінансової безпеки підприємства (табл. 1).

Таблиця 1

Оцінка фінансової складової економічної безпеки

Області фінансової стійкості / Рівні фінансової безпеки	Значення оціночних показників
Абсолютна фінансова стійкість і абсолютна безпека	$\pm E_c \geq 0, \pm E_m \geq 0, \pm E_n \geq 0$
Нормальна фінансова стійкість і абсолютна безпека	$\pm E_c \approx 0, \pm E_m \approx 0, \pm E_n \approx 0$
Хиткий фінансовий стан і нестабільний рівень безпеки	$\pm E_c < 0, \pm E_m \geq 0, \pm E_n \geq 0$
Критичний фінансовий стан і критичний рівень безпеки	$\pm E_c < 0, \pm E_m < 0, \pm E_n \geq 0$
Кризовий фінансовий стан і кризовий рівень безпеки	$\pm E_c < 0, \pm E_m < 0, \pm E_n < 0$

Джерело : на основі [5]

Аналізуючи різні напрями фінансової діяльності підприємства, можна спрогнозувати загрози економічній безпеці підприємства на довгостроковий період.

Техніко-технологічна складова є пріоритетною для сільськогосподарських підприємств і безпосередньо пов'язана із формуванням конкурентоспроможності продукції.

На рівень техніко-технологічної безпеки впливають різноманітні чинники. Дослідники цієї проблеми Ф. Євдокімов та В. Белозубенко вважають, що індикатори техніко-технологічної безпеки можна розподілити за такими напрямками: реновація та відтворення основних виробничих фондів; ефективність використання основних виробничих фондів; ступінь зносу основних виробничих фондів; інтенсивність оновлення технологій; науково-виробнича новизна застосовуваної техніки і технології; конкурентоспроможність продукції [3].

Для характеристики цих індикаторів пропонується використовувати нижченаведені показники, які характеризують технічний і технологічний потенціал підприємства [6]:

— частка продукції підприємства, що відповідає кращим світовим аналогам або перевершує їх ($K_{п. прод}$);

— частка технологічного устаткування, що відповідає світовим аналогам ($K_{п.т}$);

— частка продукції підприємств, яка захищена патентами ($K_{пат. прод}$).

Чим вищі значення цих показників, тим вищим є рівень техніко-технологічної безпеки підприємства. Техніко-технологічну безпеку можна оцінювати за чотирма рівнями: абсолютним, задовільним, незадовільним та критичним. Якщо показник має абсолютний рівень, то йому присвоюється значення 4, задовільний – 3, незадовільний – 2, критичний – 1 (табл. 2).

Таблиця 2

Зведена таблиця показників за рівнями техніко-технологічної безпеки

Показник	Рівень техніко-технологічної безпеки			
	абсолютний	задовільний	незадовільний	критичний
$K_{п. прод}$	$K_{п. прод} \geq 0,23$	$0,15 \leq K_{п. прод} < 0,23$	$0,07 \leq K_{п. прод} < 0,15$	$K_{п. прод} < 0,07$
$K_{п.т}$	$K_{п.т} \geq 0,23$	$0,15 \leq K_{п.т} < 0,23$	$0,07 \leq K_{п.т} < 0,15$	$K_{п.т} < 0,07$
$K_{пат. прод}$	$K_{пат. прод} \geq 0,3$	$0,2 \leq K_{пат. прод} < 0,3$	$0,1 \leq K_{пат. прод} < 0,15$	$K_{пат. прод} < 0,1$

Джерело : на основі [9]

Показники, які визначають рівень техніко-технологічної бази, а, відповідно, й забезпечення економічної безпеки, на нашу думку, повинні бути спрямовані: по-перше, на визначення рівня досконалості застосованих машин та устаткування; по-друге, на оцінювання рівня прогресивності технології виробництва.

Кадрова (інтелектуальна) складова економічної безпеки характеризує кадровий та інтелектуальний потенціал підприємства.

Рівень цієї функціональної складової економічної безпеки можна визначити на основі наступних коефіцієнтів:

— плинність робітників високої кваліфікації, яку можна розрахувати як відношення кількості робітників, що звільнилися, до загальної кількості робітників даної кваліфікації;

— питома вага інженерно-технічних та наукових працівників, яка розраховується як відношення їх кількості до загальної кількості працівників підприємства;

— показники винахідницької (раціоналізаторської) активності – відношення кількості винаходів (вдосконалень) у перерахунку до кількості інженерно-технічних працівників або до загальної кількості працівників підприємства;

— показник освітнього рівня визначається як відношення кількості осіб, які мають вищу (або спеціальну) освіту, яка відповідає профілю діяльності підприємства, до загальної кількості працівників.

Ці та інші показники (яких теорія та практика менеджменту персоналу накопичила достатньо) аналізують в динаміці, природно, що при цього обов'язково ураховуються економічні показники діяльності підприємства [8].

Екологічна складова безпеки підприємства характеризує стан захищеності від реальних і потенційних екологічних загроз, що обумовлені техногенною діяльністю суб'єктів господарювання за умови мінімізації негативного впливу виробничої діяльності самого підприємства на навколишнє природне середовище та персонал підприємства [2].

Рівень екологічної безпеки підприємства визначається як середня величина окремих показників [7]:

$$P_{екол} = \frac{1}{5} \left(k_l \times \frac{S_l}{S} + k_{ен} \times \frac{S_{ен}}{S} + k_{зв} \times \frac{S_{зв}}{S} + k_{вод} \times \frac{Z_{вод}}{Z_{гр. вод}} + k_{нов} \times \frac{Z_{нов}}{Z_{гр. нов}} \right), \quad (6)$$

де S – площа території, яку використовує;

S_l – площа ушкоджень ландшафту;

$S_{ен}$ – площа енергетично забрудненої території;

$S_{зв}$ – площа, зайнята під звалища;

$Z_{вод}$ – фактична концентрація забруднюючих речовин у воді;

$Z_{гр. вод}$ – гранично допустима концентрація забруднюючих речовин у воді;

$Z_{гр. пов}$ – гранично допустима концентрація забруднюючих речовин у повітрі;

- K_L – коефіцієнт, що враховує ступінь ушкодження ландшафту;
- $K_{ен}$ – коефіцієнт, що враховує інтенсивність енергетичного забруднення;
- $K_{вд}$ – коефіцієнт, що враховує небезпеку речовин у відходах;
- $K_{вод}$ – коефіцієнт, що враховує небезпеку речовин у воді;
- $K_{пов}$ – коефіцієнт, що враховує небезпеку речовин у повітрі.

Якісна інтерпретація рівня екологічної безпеки підприємства здійснюється в такий спосіб:

– якщо $P_{екоп} = 0$ – абсолютна екологічна безпека (коли у супроводжуючих діяльність підприємства викидах немає речовин, які забруднюють повітря, воду або землю);

– якщо $0 < P_{екоп} \leq 0,25$ – нормальна екологічна безпека (коли фактична концентрація забруднюючих речовин в викидах знаходиться в межах гранично дозволених концентрацій (ГДК));

– якщо $0,25 < P_{екоп} \leq 0,50$ – нестійкий екологічний стан (коли фактична концентрація забруднюючих речовин по більшості забруднювачів перевищує ГДК не більше ніж на 50%);

– якщо $0,50 < P_{екоп} \leq 0,75$ – критичний рівень екологічної безпеки (коли фактична концентрація забруднюючих речовин по більшості забруднювачів перевищує ГДК не більше ніж вдвічі);

– якщо $P_{екоп} > 0,75$ – екологічна криза [2; 4].

Оцінка рівня інформаційної складової економічної безпеки здійснюється на основі аналізу показників використання інформаційних ресурсів підприємства: продуктивності інформації, інформаційної озброєності, захищеності інформаційних ресурсів [8].

В якості показників рівня інформаційної безпеки пропонується використовувати наступні коефіцієнти:

– коефіцієнт повноти інформації ($K_{пл}$), який розраховується як відношення обсягу інформації, яка є у наявності особи, що приймає управлінське рішення (ОПР), і обсягу інформації, яка необхідна для прийняття обґрунтованого рішення;

– коефіцієнт точності інформації (K_T), розраховується як відношення релевантної інформації до загального обсягу інформації, яка є в розпорядженні ОПР;

– коефіцієнт суперечливості інформації ($K_{суп}$), який розраховується як відношення кількості незалежних свідчень на користь прийняття рішення до загальної кількості незалежних свідчень сумарному обсязі релевантної інформації.

Загальний рівень інформаційної безпеки може бути визначено шляхом перемноження всіх вище наведених коефіцієнтів:

$$K_i = K_{пл} \times K_T \times K_{суп}, \quad (7)$$

При цьому розроблено наступну шкалу: $K_i > 0,7$ – рівень безпеки високий; $0,3 < K_i < 0,7$ – рівень безпеки середній; $K_i < 0,3$ – рівень безпеки низький.

Рівень правової безпеки (Π) визначається залежно від співвідношення втрат, понесених підприємством (як реальної, так і упущеної вигоди) (B) внаслідок порушення правових норм і загального розміру втрат ($З$), уникнення яких обумовлені діяльністю юридичної служби.

$$\Pi = \frac{B}{З}, \quad (8)$$

Для оцінки рівня правової безпеки може бути запропоновано використання наступної шкали [5]: 0% втрат – абсолютна правова безпека, 0-25% – нормальна правова безпека, 25-50 % – нестабільний стан, 50-75% – критичний стан, 75-100% - кризовий стан.

Рівень силової складової Ілляшенко С. пропонує визначати на основі оцінки ймовірності реалізації загроз такого типу. Ця ймовірність може бути розрахована як частота негативних впливів у минулому і поточному періодах діяльності підприємства або методом експертних оцінок [5].

Дослідження ринкової складової, автор [5] методики, пропонує проводити аналогічно до SWOT-аналізу: зовнішнє середовище – можливості і загрози; внутрішнє середовище – сильні і слабкі сторони діяльності підприємства. Вплив кожного із визначених факторів на ринкову безпеку оцінюється за допомогою коефіцієнтів впевненості (від -1 до +1). Кожний з факторів розглядається як свідчення про наявність або відсутність загроз ринковій безпеці підприємства. При цьому можливості і сильні сторони оцінюються від 0 до +1, а загрози та слабкі сторони від -1 до 0. Значення коефіцієнта впевненості відображає ступінь впевненості в тому, що вплив вимірюваного фактора збільшує або зменшує ступінь ринкової безпеки підприємства.

Значення коефіцієнтів впевненості визначається на підставі минулого досвіду діяльності або експертним методом. У якості експертів можуть виступати керівники й провідні фахівці підприємства.

Отримані оцінки послідовно комбінують (до отриманої підсумкової оцінки двох факторів додають оцінку наступного фактора і т.д.) за формулою:

$$K = I - X, \quad (9)$$

де: X – загрози і слабкі сторони, що може приймати значення від -1 до 0;
 I – можливості і сильні сторони, який може дорівнювати від 0 до 1 [5].

Отже для розробки методичних підходів і алгоритму оцінки рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств варто використовувати сучасний концептуальний підхід, проводячи його у шість етапів: 1) визначення джерел та інформаційної бази для оцінки рівня економічної безпеки сільськогосподарського підприємства; 2) вибір і систематизація показників діяльності сільськогосподарського підприємства за функціональними складовими безпеки; 3) зіставлення фактичних і граничних значень показників і розподіл за зонами безпеки; 4) розробка бальної системи оцінок для обчислення показника економічної безпеки сільськогосподарського підприємства; 5) визначення середнього бального значення по кожній функціональній складовій економічної безпеки сільськогосподарського підприємства; 6) розрахунок комплексного показника економічної безпеки сільськогосподарського підприємства на основі середнього бального значення.

Висновки з проведеного дослідження. Розглянута методика надає найбільшу кількість рекомендацій з визначення критеріїв ЕБП та їх інтерпретації. В цій методиці подаються основи формування системи оціночних показників на підприємстві, представлений алгоритм оцінки рівня економічної безпеки на сільськогосподарському підприємстві.

Вищенаведені методичні підходи щодо оцінки рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання дозволять сільськогосподарським підприємствам України ефективно та менш збитково працювати.

Бібліографічний список

1. Внукова Н. М. Базова методика оцінки економічного ризику підприємств / Н. М. Внукова, В. А. Смоляк // *Фінанси України*. – 2002. – № 10. – С. 15–21.
2. Економічна безпека бізнесу : [навч. посіб.] / [Швиданенко Г. О., Кузьомко В. М., Норіцина Н. І. та ін.] ; за заг. та наук. ред. Г. О. Швиданенко. – К. : КНЕУ, 2011. – 511 с.
3. Євдокімов Ф. І. Індикатори техніко-технологічної складової економічної безпеки підприємства / Ф. І. Євдокімов, Н. С. Белозубенко // *Економіка і маркетинг в 21 сторіччі : Матеріали III Міжнар. конф. студентів і молодих вчених*. – Донецьк : РВА ДонНТУ, 2002. – С. 18-20.
4. Ілляшенко С. М. Економічний ризик : [навч. посіб.] / С. М. Ілляшенко. – [2-ге вид., доп і перероб.]. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 220 с.
5. Ильяшенко С. Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / С. Н. Ильяшенко // *Актуальні проблеми економіки*. – 2003. – № 3. – С. 12-19.
6. Нагорна І. І. Оцінка стійкості економічної безпеки промислового підприємства / І. І. Нагорна // *Економічний простір*. – 2008. – № 9. – С. 249-250.
7. Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці : Постанова Кабінету Міністрів України № 611 : за станом на 9 серпня 1993 / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 1993.
8. Реверчук Н. Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур : [монографія] / Н. Й. Реверчук. – Львів : ЛБІ НБУ, 2004. – 195с.
9. Швиданенко Г. О. Сучасна технологія діагностики фінансово-економічної діяльності підприємства : [монографія] / Г. О. Швиданенко, О. І. Олексюк. – К. : КНЕУ, 2002. – 192с.

Анотація

У статті розглянуто методика оцінки рівня економічної безпеки сільськогосподарського підприємства. Запропоновано проводити діагностику рівня економічної безпеки суб'єкта господарювання на основі функціональних складових. Проведено аналіз існуючих методів оцінювання економічної безпеки підприємства, які базуються на розрахунку основних показників фінансового стану та економічної ефективності функціонування підприємства, що характеризують забезпеченість підприємства власними коштами, раціональність розміщення власного капіталу, а також ефективність використання власного, обігового та сукупного капіталу, фондоддачу активів підприємства. Теоретико-методичні основи оцінки ЕБП та її складові рекомендуються для практичного застосування на підприємствах.

Ключові слова: економічна безпека підприємства (ЕБП), індикатори, оцінка, складова.

Аннотация

В статье рассмотрена методика оценки уровня экономической безопасности сельскохозяйственного предприятия. Предложено проводить диагностику уровня экономической безопасности предприятия на основе функциональных составляющих. Проведен анализ существующих методов оценки экономической безопасности предприятия, основанные на расчете основных показателей финансового состояния и экономической эффективности функционирования предприятия, характеризующие обеспеченность предприятия собственными средствами, рациональность размещения собственного капитала, а также эффективность использования собственного, оборотного и совокупного капитала, фондоотдачу активов. Теоретико-методические основы оценки экономической безопасности и ее составляющих могут быть рекомендованы для практического применения на предприятиях.

Ключевые слова: экономическая безопасность предприятия (ЭБП), индикаторы, оценка, составляющая.

Annotation

In the article a methodology of the level valuation of the agricultural enterprise economic safety is considered. Diagnostic test of the level of economic safety of business entity according to functional components is recommended to conduct. Conducted analysis of existing methods for assessing of economic security that are based on calculation of key of indicators financial condition and of economic efficiency of functioning enterprises that characterize the enterprise's provision by own funds, rationality of allocation of own capital and efficiency of application own, floating and overall capital, return on enterprises' assets are noted on the basis of conducted analysis. Theoretical and methodological basis of the enterprise economic security valuation and its components can be recommended for practical application on enterprises.

Key words: economic security of organization (ESO), indicators, estimation, component.